

ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ТА КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ

Анотація. Розглянуто концепції інформаційного суспільства з у соціологічному та культурологічному вимірі; зроблено висновки про те, що вони є фрагментами нового образу суспільства.

Ключові слова: інформаційне суспільство, соціологічна теорія, культурологічна теорія, теоретичний синтез, образ суспільства.

Аннотация. Рассматриваются концепции информационного общества с точки зрения социологической и культурологической теории; сделан вывод о том, что они являются фрагментами нового образа общества.

Ключевые слова: информационное общество, социологическая теория, культурологическая теория, теоретический синтез, образ общества.

Summary. The processes of informatization of different spheres of public life result in appearance of new social and cultural phenomena and processes. Conceptions and theories of informative society are necessary constituent for its development and research. In our time appeared a lot of various theories of informative society which expose its separate sides – economic, politico-legal, cultural edifying. In these conceptions informative society is most frequently interpreted as narrow-subjected, from the point of view of the influence of informatization processes on one or another sphere of public life. These conceptions need synthesis on a new level of the scientific abstracting which can be the sociological and culturological theorizing. Consequently the searches of methodological principles of generalization of the informative society conceptions, which appeared in the humanitarian thought of contemporaneity, get actual-

ity. Subjects are the processes of informatization of society and their reflection in a sociological and culturological idea. The target is to consider heuristic potential of the sociological and culturological theorizing as bases of generalization of conceptions of informative society. The conceptual grounds of theories of informative society are examined in the article. It is stated, that growth of interest to the problem of development of the informative society, that has been observed lately, resulted in appearance of great number of theoretical conceptions, which interpret the informative society as the phenomenon of separate spheres of life of society, such as politics, economy, spheres of development of technologies. This resulted in fragmentariness of knowledge about the informative society as integral social and cultural education. The author considers that the present conceptions fix a brand new role of information in different spheres of life of the society, which it got in a few previous decades. It resulted in appearance of infosphere as a new component of public life. Infosphere mediates all the processes of public co-operation, results in appearance of new aspects of culture in wide understanding. A new level of conceptualisation of knowledge about the informative society can be achieved in the object field of sociological and culturological theory, as exactly these sciences achieve the level of scientific abstraction, necessary for synthesis of knowledge, received in the subject scopes of more partial sciences. On this basis a culturological analysis of the processes, related to the development of the informative society, is the most perspective for disclosure of its essential characteristics and construction of theoretical models for its further research.

Key words: informative society, sociological theory, culturological theory, theoretical synthesis.

Можливість дослідження соціальних процесів є похідною від базових уявлень про них як особливу цілісну реальність. Система соціологічних понять і категорій формується в процесі розгортання парадигмальних дослідницьких проектів у контексті реалізації проектів соціального перетворення. У цій системі важливе місце посідають образи суспільства, які є своєрідним гносеологічним ресурсом для розвитку теорії на парадигмальному рівні — змістовність цих образів визначає рівень варіативності теоретизування та його горизонти.

Метою цієї статті є розгляд специфіки образів суспільства, які виникли у процесі інформатизації суспільства, та спроба аналізу теоретичних напря-

мів їх узагальнення. Питання про те, що собою являє сучасне суспільство, надзвичайно складне, і його не можна ігнорувати або обмежитися черговими фразами на тему, як би ми ще могли назвати те, що будуємо. Однією з новітніх концептуалізацій образу суспільства є створення теорій “інформаційного суспільства”, що дедалі частіше стають предметом розгляду соціологів. Аналізуючи новітні праці з цієї проблематики, слід зауважити, що останнім часом соціологічні дослідження проблем інформаційного суспільства значно розширилися, виникли нові його концептуалізації. Найвідоміші представники цього напряму — Д. Белл, А. Турен, П. Серван-Шрайбер, Ю. Габермас, Н. Луман,

Д. К. Гелбрейт, М. Кастельс, Ф. Фукуяма, Ф. Вебстер. Становлення Інтернету ініціювало появу нової хвилі концептів “інформаційного суспільства”, орієнтованих не так на майбутнє, як на потреби врядування сьогоденням. Останні теоретичні праці С. Леша, В. Іноземцева, Т. Стоуньєра, А. Ракітова показують, що інформаційне суспільство слід вивчати, базуючись на нових засадничих уявленнях про суспільство.

Варто водночас зауважити, що теорії формування інформаційного суспільства розглядаються найчастіше з погляду їх продовження, розбудови та вдосконалення, тобто в напрямі розкриття їх внутрішнього потенціалу. Однак багато з них виникли поза предметним полем соціології, позначені частковістю економічних або технологічних підходів. Звідси проблема: соціологічний аналіз концепцій “інформаційного суспільства” є орієнтованим на продовження практик теоретизування, а також на образи суспільства, не притаманні цій науці. Що робити соціологам: визнати новітні образи “інформаційного суспільства”, змінивши власний образ суспільства, або критично відкинути їх, виходячи з їх частковості й непослідовності?

Концептуалізація характеру і напрямків суспільних змін відбувається як їх рефлексивний елемент, тобто у просторі й часі, у наш час єдиний образ суспільства створюється з позицій різних соціальних суб’єктів, що формуються у перспективі їхніх інтересів. Процес побудови “нового суспільства” є процесом інтеграції інтересів різноманітних суспільних груп, які утворюються у контексті соціально-історичних змін сучасності. Тому концептуалізація образу суспільства відбувається шляхом фіксації окремих його сторін у теоретичних образах, що формуються соціальними теоретиками, які уособлюють у своїй діяльності перспективи розгортання нових суб’єктів соціальної взаємодії. З огляду на це, новітні концептуалізації суспільства слід розглядати як моменти єдиного, цілісного процесу, що має привести до створення нового цілісного образу суспільства. Концептуалізація ця здійснюється практично в усіх галузях суспільствознавства, але інтегративного, цілісного характеру вона може набути лише у предметному полі теоретичної соціології, оскільки остання передбачає створення такої картини соціальної взаємодії, яка не ігнорує жодної з її сторін і не редукує різноманітні за характером соціальні відносини до одного з її різно-

видів. Одним з новітніх концептуальних просторів, що постав із початком суспільних змін, які визначають найактуальніші риси сучасності (або постсучасності), є низка теоретичних побудов, відомих як теорії постіндустріального та інформаційного суспільства, а також пов’язані з ними так звані постмодерністські та критичні теорії. Кожна з них є певний образ суспільства — образ доволі неоднозначний та частковий. Зазначені обставини зумовлені несформованістю рис нового суспільства, їх історичною невизначеністю. Створення нового образу суспільства є завданням насамперед практичним, тому що це дозволяє побачити характер нового простору на кожному етапі суспільних змін. Таке бачення дасть змогу бути свідомим актором соціальної взаємодії, а не лише сліпим “співучасником” розгортання подій, який розуміє їх значення крізь історично застарілий і тому вузький набір соціальних ідентифікацій.

Від другої половини 1960-х років як модифікація концепцій постіндустріального суспільства у низці країн розвинулися концепції “інформаційного суспільства”. Воно стало своєрідною ідеологією, у рамках якої осмислювалися соціальні трансформації ряду західних держав 70–80-х років ХХ ст. Так, Данієл Белл зазначав, що “інформаційне суспільство” є у реальності нездійсненим, його слід розуміти як своєрідну утопію. Основні риси нового суспільства цей соціальний теоретик (а також його певною мірою послідовники — П. Дракер, Р. Райх) розглядає у площині змін сфер зайнятості. Зміни у структурі зайнятості, а саме: формування та домінування в ній “інформаційної сфери”, зниження зайнятості населення у сфері фізичної праці, розглядаються теоретиками як підстава говорити про “інформаційне суспільство”. Отже, суспільство є інформаційним, якщо “у сфері праці домінують група тих, хто працює у сфері інформації” [3, 183].

Згодом у таких теоріях акцент змістився з власне інформаційних і комунікативних технологій на появу людей, що здатні вести новий спосіб життя — інформаційний. Саме дизайнери, дилери, ніш-файндери та інші “креативники” створюють дієву силу сучасного суспільства і його економіки. За такою логікою, ці “символічні аналітики”, “експерти”, “інформаційні працівники” предметом своєї праці мають інформацію, а тому суспільство є інформаційним. Так, Ч. Лідбітер зауважує, що соціальний статус створюється нині не за рахунок “фізичних

зусиль”, а “ідеями, знаннями, навичками, талантом та креативністю” [2]. Один з перших образів нового суспільства побудовано на фіксації змін у сфері трудових ресурсів і зайнятості — звідси основним соціальним суб'єктом убачались спочатку ті, хто працював у сфері інформації, а згодом ті, чия праця потребує створення та використання інформації. Тож представники індустріальної сфери та аграрного сектора відтісняються на другий план.

У період 70–80 років за умов енергетичної кризи, яка охопила провідні західні країни, інформатизація була засобом створення нового техногенного середовища, заснованого на використанні наукомістких ресурсозберігальних технологій. Це середовище передбачало вищий рівень координації всіх складових соціуму за рахунок автоматизації певних ланок соціальної організації та ефективніший механізм використання наукового знання, його наближення до процесів виробництва. Обидва ці завдання вирішувалися за рахунок створення нової, заснованої на використанні комп'ютерної техніки, технології оперування інформаційними процесами. Така специфіка призвела до того, що головні соціальні перетворення вбачалися творцями концептуального образу “інформаційного суспільства” (найвідомішим з яких був Алвін Тофлер) як пов'язані з технологічними інноваціями — розповсюдженням телебачення, супутникових технологій, впровадженням кіберкомунікаційних мереж і комп'ютеризацією. Такий підхід до створення нового образу суспільства можна назвати “технологічним”. Згідно з ним, соціальну структуру, групування та особливості соціальної взаємодії визначають технології, типи яких змінюють один одного в революційний спосіб. Згідно з футурологічною концепцією А. Тофлера, ми живемо в епоху інформаційної революції (“третьої хвилі” технологічних інновацій, яку неможливо зупинити), в результаті засвоєння здобутків якої сформується новий спосіб життя.

Нове суспільство, згідно з таким підходом, формується внаслідок поширення електронної пошти, систем онлайн-комунікації, інших комп'ютерних технологій, що створюють нові соціальні простори — “інформаційні супермагістралі”, взаємодію в яких людство ще буде засвоювати [6].

Поширення технологій внутрішньодержавного, міжнародного та глобального обміну інформацією між банками, корпораціями, державними та недержавними організаціями та окремими особами при-

зводить загалом до того, що “прогрес у телекомунікаціях... нав'язує світу, який нічого не підозрює, новий порядок... і той, кого ці магістралі оминуть стороною, зазнає цілковитого краху” [2, 10]. Отже, наступний образ нового суспільства формується як такий, де трансформовано саме соціальне середовище й домінуючі соціальні групи виникають на ґрунті “інформаційних магістралей”. Загалом така логіка передбачає, що решта людства перетворюється на єдину, позбавлену актуальності масу, але самі популяризатори розглянутого вище підходу не роблять такого висновку, залишаючи власний (назвемо його “технологічним”) образ суспільства невиразним і туманним. Розглядаючи цей підхід, важко уникнути спокуси провести паралель з логікою, згідно з якою вдосконалення знаряддя праці автоматично веде до вдосконалення суспільства, а тому слід більше думати про різці та перемикачі, ніж про людину. Така позиція була характерною для часів індустріалізації і один із таких прикладів — твір Й. Сталіна “До питань ленінізму”.

Ф. Махлуп у 1962 р. [5] запропонував ще один варіант концепції “інформаційного суспільства”, базований на тому, що інформаційна сфера змінює свою економічну цінність. М. Порат доповнив цей популярний нині серед економістів підхід, запропонувавши розрізняти первинний та вторинний інформаційні сектори економіки. Проаналізувавши національну статистику США, він дійшов висновку, що США є інформаційним суспільством, позаяк у них “головне місце посідає діяльність з виробництва інформаційного продукту та інформаційних послуг, а також суспільне й приватне (вторинний інформаційний сектор) діловодство” [7, 32]. Критики такого підходу слушно зауважують, що немає чіткого розрізнення сфери інформаційних послуг. Наприклад, риття траншеї для прокладання електричної мережі на заводі не відносять до них, а таке ж риття для прокладання телефонної лінії — так. Незрозуміло також, як соціологічно дослідити частку інформаційних послуг, що надаються у вторинному секторі (наприклад, під час виробничих операцій на фабриці). Отже, образ “інформаційного суспільства”, розроблений з використанням економічних критеріїв, є теж недостатньо адекватним.

Інформатизація суспільства виразно проявилася також у галузі культурного життя — останні десятиліття ХХ ст. характеризувалися так званім інформаційним вибухом. Ще ніколи людство не жило за

такої кількості музики, зображень візуальних і знакових. Усе це формує середовище, за межі якого сучасній людині вийти доволі важко. Доступ до різних культур значно розширився, з'явилися нові засоби трансляції культурних артефактів — мультимедійні, що поєднують у собі раніше існуючі окремо елементи (створюючи ефект мультикультурності), надають можливість людині існувати в культурних потоках у інтерактивних режимах. Процеси культурного життя прискорюються, активізуються, охоплюють значно більші соціальні групи, ніж це було раніше. Відбуваються якісні зміни культурного життя, рівні культури змішуються, і ми є свідками того, як посилюються значення одних її елементів (наприклад, зачіски, макіяжу або одягу) та зменшуються — інших (наприклад, особистих вірувань або постійної належності до певної групи). Загалом життя значно символізується, а сам світ символів набуває статусу незалежного. Інформації стає дедалі більше, а смислу дедалі менше — так характеризує це Ж. Бодріяр. Сенси стають не відповідностями “чогось” у культурному житті, а “чимось”, що існує саме по собі, стають “гіперреальністю”, що позначає сама себе. За допомогою виробництва цієї гіперреальності відбувається врядування суспільством, на думку М. Фуко, “насправді влада виробляє. Вона виробляє реальність; вона виробляє галузі об'єктів і ритуали істини” [1, 284]. Це зумовлює дедалі більшу захищеність людської свідомості від маніпулятивних технологій. Як специфічне відображення цих культурних змін виникає образ “інформаційного суспільства” в рамках соціології постмодерну. Специфіка цього образу полягає у тому, що він постулюється у формі критичних суджень, створюється через відзеркалення того, про що говорять його автори. Суспільство вбачається таким, де знаки втратили своє значення, і тому процеси визначення соціальної поведінки засновуються на “сукупності значень, що

передані, однак не мають значень” [8, 63], тобто взаємодія у такому інформаційному суспільстві видається доволі ірраціональною, а сам його образ доволі невизначеним — бо не можна виміряти зростання кількості символічних взаємодій і значень у суспільстві. Суспільство видається завжди, за визначенням Ліотара, “двором для худоби”, має ризомну побудову, а особистість є лише, за визначенням М. Фуко, “слідом на піску”. Отже, постмодерністський образ “інформаційного суспільства” акцентує увагу на змінах характеру, інтенсивності та ритмів культурного життя, що призводять до ускладнення суспільства, появи нового рівня суспільної взаємодії, нових механізмів і засобів, але в рамках предмета соціології досить складно користуватися таким образом для чітких дефініцій нових суспільних реалій.

Висновки. Розглянуті підходи свідчать про те, що вони є недостатньо комплексними для вирішення завдань соціологічного аналізу реалій сучасного суспільства. Узагальнюючи, можна зробити висновок також і про те, що концепції фіксують якісно нову роль інформації у процесах суспільної взаємодії, яку вона здобула впродовж останніх десятиріч. Суттєвим є також те, що в суспільстві виникає новий компонент, що його можна назвати інфосферою, який пронизує або ж опосередковує собою усі інші сфери суспільного життя — економіку, культуру, політику, сім'ю, релігію тощо. У дослідженнях процесу узагальнення досвіду соціологічної рефлексії становлення “інформаційного суспільства” слід розглянути концепти Ю. Габермаса, Е. Гідденса та представників “критичного напрямку” на кшталт Г. Шиллера. Використовуючи досвід рефлексії суспільних змін у різних галузях суспільної практики, соціологія та культурологія здатні виробити новий образ суспільства, оскільки вони за природою мають синтезувати часткові образи, що виникають в наш час на рефлексивному рівні окремих соціальних наук.

Література:

1. Фуко М. Надзирать и наказывать / М. Фуко. — М. : Ad Marginem. 1999.
2. Angell I. Winners and Losers of in the Information Age / I. Angell. — LCE Magazine. — 1995. — 7 (1) Summer. 10–12.
3. Bell D. The social framework of the Information Society / D. Bell. — Oxford, 1980.
4. Leadbeater C. Living in the Air: The new Economy / C. Leadbeater. — Viking. 1999.
5. Machlup F. The Production and Distribution of Knowledge in the Unated States. — Princenton, NY: Princenton University Press, 1962.
6. Negroponte N. Being digital. Hobber and Stoughton. Marxism Today. — October 1998. — P. 3–33; Dertouzos M. What Will Be: How the New World of Information Will Change Our Lives.— Piaktus, 1997.
7. Porat M. “Communication Policy in an Information Society” / M. Porat.— Robinson G. O., 1978. — P. 3–60.
8. Poster M. The Mode of Information: Poststructuralism and Social Context. — Cambridge: Polity, 1990.